

Registro Nr. 1850

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 181

LYDOS TVARKOMOJI CIVILINĖ-KARINĖ KOMISIJA

ЛИДСКАЯ ПОРЯДКОВАЯ ГРАЖДАНСКО-ВОЕННАЯ КОМИССИЯ

**TVARKOMOSIOS CIVILINĖS-KARINĖS KOMISIJOS KASDIENĖS VEIKLOS,
TVIRTINAMŲJŲ AKTŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ;
ORDINARINIŲ, TAKTINIŲ IR IŽDO BYLŲ REJESTRŲ IR KT. DOKUMENTŲ
APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1789-1794 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE LYDOS TVARKOMOSIOS CIVILINĖS-KARINĖS KOMISIJOS FONDA
NR. 181

2022-09-14 Nr. A7-57

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje dėl kaimyninių valstybių agresyvios politikos iškilus realiam pavojui Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) suverenumui, neatidėliotinu uždaviniu valdančiam elitui tapo siekis sustiprinti centrinę ir vietinę valstybės vykdomąją valdžią. 1788 m. spalio mėn. Varšuvoje pradėjo veiklą ATR Ketverių metų Seimas (1788-1792), parengęs ir priėmęs eilę svarbių įstatymų valstybės valdymo srityje.

1789 m. lapkričio pradžioje LDK deputatas nuo Breslaujos pavieto Tomas Vavžeckis ir deputatas nuo Naugarduko pavieto Mykolas Bernovičius pateikė Seimo svarstymui įstatymo projektą, vėliau tapusį teisiniu pagrindu sudarant Lietuvoje vietines vykdomosios valdžios institucijas. Šios naujos kolegialios administracinės-teritorinės įstaigos gavo pavadinimą - *Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos*.

1789 m. lapkričio 19 d. atskiru įstatymu nuo Lenkijos, Ketverių metų Seimas nutarė LDK vaivadijose ir pavietuose įsteigti vietines komisijas.¹ Įstatymo priėmimą inicijavo ir jį pasirašė Lietuvos konfederacijos maršalka Kazimieras Nestoras Sapiega.² Remiantis šiuo juridiniu aktu 23 LDK pavietuose, tame tarpe ir Breslaujos paviete, imta kurti vietines tvarkomasias civilines-karines komisijas.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo sudaromos LDK pavietų seimeliuose, renkant komisarus iš vietos bajorų dviejų metų kadencijai. Per visą šių įstaigų veiklos laikotarpį rinkimai į komisijas vyko tris kartus: 1790, 1792 ir 1794 m. per grabnyčių seimelius. Po 1791 m. lapkričio 2 d. įvykusios paskutinės LDK administracinės-teritorinės reformos civilinių-karinių komisijų kiekis padidėjo nuo 23 iki 30. Pagal įstatymą Lietuvoje pavieto tvarkomąją civilinę-karinę komisiją sudarė 16 komisarų. Jos darbe dalyvavo kaip civiliai pareigūnai, taip ir kariškiai.

LDK tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo pavaldžios ir atskaitingos Įstatymų sargybai (Ministrų kabinetui) ir Seimui. Įstatymų sargybą sudarė keturios komisijos: Abiejų Tautų Karo, Išdo, Policijos ir Edukacinė, o jai pirmininkavo karalius.

¹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-142.

² GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 23.

LDK pavieta tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė daug įvairių funkcijų. Jos valdžios įgaliojimai apėmė visą pavieta teritoriją. Civilinės-karinės komisijos kompetencijai priklausė: viešosios tvarkos apsauga; švaros miestuose palaikymas; kova su elgetavimu ir valkatavimu.³ Jai taip pat buvo pavesta: pavieta gyventojų judėjimo kontrolė, pasų išdavimas, duomenų apie klebonų komisijai pateiktus parapijiečių gimimo, santuokos ir mirties metrikų įrašus rinkimas, gyventojų surašymo vykdymas.

Pavieta tvarkomoji civilinė-karinė komisija buvo atsakinga už labai platų ekonominių-ūkinųjų sričių ratą. Viena svarbiausių – tai nustatytų centrinės ir vietinės valdžios mokesčių surinkimas ir apskaita. Komisijos žinioje taip pat buvo prekybos, amatų, ir žemės ūkio vystymas, maisto produktų kainų stebėjimas, ilgio, svorio ir biralų matų tikrinimas, statybų priežiūra, pašto darbo organizavimas, kelių ir tiltų taisymas, laivininkystei ir sielių plukdymui būtinas upių vagų valymas, priešgaisrinė apsauga. Komisijai švietimo srityje buvo pavesta rūpintis parapijinių pradinųjų mokyklų steigimu, špitolių ir našlaičių prieglaudų priežiūra.⁴

Kita, nemažiau svarbi LDK pavieta tvarkomosios civilinės-karinės komisijos funkcijų dalis apėmė karinius klausimus. Įstaigos žiniai priklausė: rekrūtų į kariuomenę ėmimas, samdinių verbavimas, transporto ir darbo jėgos karinėms reikmėms tiekimas, grūdų atsargų sandėlių (magazinų) įrengimas, dezertyrų paieška ir gaudymas, LDK kariuomenės įgulų, dislokuotų komisijos valdomo pavieta teritorijoje, apgyvendinimas bei aprūpinimas maisto produktais ir arklių pašarais.⁵

Pagal įstatymą tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė ir pirmos instancijos teismo funkcijas. Ji sprendė civilines bylas tarp vietos gyventojų ir kariškių, baudė už nepaklusnumą valdžios administracijai arba dvarininkui, tačiau neturėjo teisės nagrinėti kriminalinių bylų. Smulkiuose teismo bylose, kur ieškinys nesiekė 300 auksinų sumos, o bausmė 50 auksinų ir 3 dienų kalėjimo, civilinės-karinės komisijos sprendimas būdavo galutinis ir neskundžiamas. Kitos bylos, po apeliacijos buvo siunčiamos spręsti Abiejų Tautų Policijos komisijai.

Komisarų darbas civilinėje-karinėje komisijoje pagal 1789 m. įstatymą buvo nemokamas, tačiau nepaisant to, visuomenėje labai vertinamas ir laikomas „pilietiniu nuopelnu“. 1793 m. naujai priimtame civilinių-karinių komisijų įstatyme buvo pakartota, kad darbas komisijose yra „pilietiškai labai svarbus, bet neapmokamas“, tačiau pridurta, jog keturius metus įstaigoje pradirbęs bajoras ateityje įgis pranašumą siekdamas kitų valstybinių pareigų.⁶

³ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-156.

⁴ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 24.

⁵ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė; *Viešosios ir privačios erdvės XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* – Vilnius, 2008, p. 253-261.

⁶ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X. p. 235.

Komisija turėjo savo raštinę, kurioje raštvedybą tvarkė regentas, viceregentas, kasininkas, instigatorius, raštininkai, vaznys ir kiti valdininkai. Šiems pareigūnams buvo mokamas atlyginimas.

Augant komisijos kuruojamų kryptių skaičiui, dažnai esamų etatinių raštinės darbuotojų nepakakdavo, todėl atsirasdavo naujų pareigūnų-specialistų, pavyzdžiui: „svarstyklių liustratorius“, „odos mokesčio raštininkas“, „kelių priežiūros oficialistas ir liustratorius“ ir kt.⁷

Tvarkomoji civilinė-karinė komisija vedė posėdžių, einamųjų reikalų protokolų, dekretų, šaukimų registracijos, pasų, pajamų ir išlaidų bei kitas knygas. Ji turėjo rinktis vaivadijos arba pavieto administraciniame centre, o jos posėdžiuose turėjo dalyvauti ne mažiau kaip trys komisarai. Komisija dirbo kasdien, išskyrus švenčių dienas, nuo 8 iki 13 valandos. Sprendimai buvo priimami kolegialiai, balsų dauguma.

Lietuvoje civilinės-karinės komisijos palaikė tiesioginį ryšį tarp centro ir provincijos, apėmė didelę dalį karinių, visuomeninių, ūkinių, ekonominių, policinių, teisminių bei edukacinių reikalų ir atliko vietinės vykdomosios valdžios įstaigos funkcijas.⁸ Iš esmės tai buvo XVIII a. lokalinės policinės institucijos, kurios turėjo stiprinti valstybę ir užtikrinti jos gerovę.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos Lietuvoje su pertraukomis veikė 1789-1792 m. ir 1793-1795 m. Jų veiklos pirmasis laikotarpis tyrinėtojų yra pripažintas efektyviausiu. 1792 m. rugsėjo 22 d. Targovicos ir LDK Generalinė konfederacijos panaikino visas ATR veikusias civilines-karines komisijas. 1793 m. Gardino seimas atnaujino komisijų darbą. 1795 m. žlugus ATR, tvarkomosios civilinės-karinės komisijos buvo galutinai likviduotos.

Istorijos šaltiniu Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos veiklai tirti yra pačios komisijos dokumentai, taip pat centrinės valdžios institucijų, kurioms ji buvo atskaitinga, pavyzdžiui - Abiejų Tautų Karo arba Išdo komisijų dokumentai.

Svarbu pažymėti, kad Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija veikė pagal 1789 m. lapkričio 19 d. Keturių metų Seimo ir 1793 m. Gardino seimo priimtų įstatymų „LDK vaivadijų ir pavietų komisijos“ nuostatus.⁹ Jos jurisdikcija apėmė visą pavietą.

Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija pirmą kartą į posėdį susirinko 1789 m. gruodžio 15 d.¹⁰ Posėdžių protokoluose minimi pirmieji šios valdžios institucijos pareigūnai. Tai - pirmininkaujantis komisaras Lydos pavieto pastalininkas Juozapas Olševskis, komisarai: Lydos žemės teismo regentas Tomas Vilkanecas, rotmistras Adomas Turskis, LDK kariuomenės 2-ojo Didžiosios Buožės pėstininkų pulko kapitonas Tomas Rukevičius, horodničius Fulgentas Kamienskis, Tadas Korvinas-Pavlovskis ir kt.

⁷ GLEMŽA, Liudas; *Policinių institucijų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775-1794 m.//Lietuvos istorijos metraštis 2011 metai, t. 2*, -Vilnius, 2012, p. 37.

⁸ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 26.

⁹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.IX. p. 136-156 ir T. X. p. 235-255.

¹⁰ LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 7 (Spr. Nr. 6491), l. 1.

Apie išvardintų pareigūnų paskyrimo aplinkybes komisijos dokumentuose duomenų nerasta. Žinoma, kad jie pareigas ėjo neilgai, nes 1790 m. vasario mėn. pr. įvykusiame Lydos pavieto seimelyje buvo išrinkti nauji vietinės tvarkomosios civilinės-karinės komisijos nariai. Dokumentuose minimi komisarai: Mykolas Tukala, Adomas Narbutas, Juozas Turskis, Apolinas Adamovičius, Prančiškus Jodka, Stanislovas Marcinkevičius, Klemensas Protasovičius ir kt.

Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija turėjo raštinę su etatiniais pareigūnais. Joje raštvedybą tvarkė regentas, viceregentas, kasininkas, instigatorius, raštininkai, vaznys ir kiti valdininkai. Iš dokumentų žinoma, kad komisijos regentu buvo Edvardas Zachvatovičius, o kasininku Vincentas Jankovskis.¹¹ 1790 m. sausio 12 d. komisijos sesijos metu odos mokesčio raštininko pareigas pradėjo vykdyti Juozapas Mickevičius, kurį 1790 m. vasarą pakeitė Dominykas Kolesinskis.¹²

Civilinės-karinės komisijos leidžiami nurodymai, įsakymai ir potvarkiai buvo tvirtinami komisarų ir kt. valdinininkų parašais bei antspaudu. Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos antspaudo centre pavaizduotas Vytis su trigubu kryžiumi, vainikuotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio karūna, kairėje pusėje – kartušiniame skyde ant postamento Jaučio herbas, dešinėje pusėje - karaliaus Stanislovo Augusto monograma.¹³

Vietinės valdžios ir teismo institucijos LDK paprastai posėdžiavo bažnyčių ir pilių patalpose arba specialiai šiai funkcijai statytuose pastatuose. Lydoje tvarkomosios civilinės-karinės komisijos sesijos vyko Lydos seniūno „teismų pastate“.¹⁴

1789 m. gruodžio 20-27 d. tvarkomoji civilinė-karinė komisija atliko Lydos pavieto karališkųjų ir bažnytinių valdų dūmų (kiemų) kiekio reviziją ir pateikė savo ataskaitą ATR Karo komisijai.¹⁵ Dūmų kiekio apskaita ir kontrolė atskiruose pavietuose buvo būtina sąlyga renkant mokesčius į valstybės išdą, „dešimtojo grašio mokesť“ skirtą LDK kariuomenės išlaikymui bei pasirenkant jos dalinių dislokacijos vietas. Pagal 1791 m. rugpjūčio mėn. revizijos duomenis Lydos civilinė-karinė komisija paskaičiavo į kariuomenę imamų rekrūtų skaičių: iš dvarininkų valdų turėjo būti paimti - 84, o iš karališkųjų ir bažnytinių valdų 56 rekrūtai-kantonistai.¹⁶

Vienu iš svarbiausių komisijos uždavinių buvo rekrūtų į kariuomenę rinkimas ir samdinių verbavimas. Per 1792 m. gegužės mėn. vykusį rekrūtų rinkimą iš karališkųjų ir dvasininkų valdų, už kiekvieną į karinę tarnybą įtraukiamą valstietį žemvaldžiams buvo išduodamas pakvitavimas, kuriame nurodoma paėmimo data ir rekrūto asmens duomenys. Pagal 1792 m. gegužės 5-29 d.

¹¹ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 34.

¹² LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 8 (Spr. Nr. 6492), l. 23.

¹³ LVIA, F. 11(SA) Ap. 1, B. 1005 (Spr. Nr. 3790), l. 120.

¹⁴ LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 7 (Spr. Nr. 6491), l. 20.

¹⁵ Ten pat, l. 2v-9.

¹⁶ LVIA, F. 4(SA) Ap. 2, B. 23, l. 19.

komisijos duomenis iš Lydos paviete buvo surinkti 108 rekrūtai, kurie papildė 1-ąjį pėstininkų pulką Slonime.¹⁷

1790 m. gruodžio mėn. Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija nurodė klebonams registruoti visus parapijiečių gimimo, santuokos ir mirties aktus ir užrašyti juos į metrikų knygas, sudaryti parapijų gyventojų sąrašus ir metų pabaigoje juos pristatyti komisijai. Komisijai šios parapijų ataskaitos buvo reikalingos ruošiant visuotinį gyventojų surašymą. Klebonai taip pat buvo įpareigoti mišių metu nuo sakyklos skelbti visus centrinės ir vietinės valdžios nutarimus ir potvarkius.

Pagal įstatymą Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija vykdė ir pirmos instancijos teismo funkcijas. 1791 m. vasario mėn. kilo konfliktas tarp Barčionių seniūnijos valstiečių ir jos valdytojo Paco. Slopinti neramumus komisija iš Rodūnios atsiuntė grenadierių vėliavos kapitono Jano Libės kariškių komandą, kurią sudarė 18 kareivių ir 2 puskarininkiai. Komisarai atsižvelgė į valstiečių skundus, tačiau galutinai išspręsti bylą su seniūnu Pacu nepavyko, kadangi maišto metu buvo sumušti ir nužudyti keli seniūnijos administracijos pareigūnai, todėl buvo nutarta ją perduoti nagrinėti dvaro asesorių teismui. Vis tik 1791 m gegužės 5 d. Lydos civilinė-karinė komisija gavo ATR seimo maršalkų Malachovskio ir Sapiegos raštą, nurodantį pradėti tyrimą dėl aukos mokesčio rinkimo, kurį buvo uždrausta rinkti iš valstiečių.¹⁸

Civilinė-karinė komisija Lydos paviete didelį dėmesį skyrė gyventojų judėjimo kontrolei bei kovai su valkatavimu ir kareivių dezertyravimu. Vienas iš pirmųjų šios įstaigos potvarkių, priimtas 1789 m gruodžio 29 d., numatė reikalavimą visiems keliaujantiems asmenims turėti pasus.¹⁹ Komisijos dokumentuose yra nemažai duomenų apie atvykėlius iš Rusijos „maskolius burliokus“. Jie lynų ir virvių pagalba prieš upės srovę tempdavo laivus ir baržas. Siekdama sustiprinti nepatikimų asmenų priežiūrą ir kontrolę 1790 m. rudenį komisija įsakė burliokams Ivanui Vasiličiui ir Janui Vasiljevui duoti ištikimybės ATR priesaiką ir nusiuntė juos dirbti į Dubičių dvarą, kurį valdė civilinės-karinės komisijos komisaras Tomas Vilkanecas.²⁰

Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija atliko ir svarbią policinę funkciją. 1790 m. sausio 9 d. Dieveniškių seniūnė kunigaikštienė Marijona iš Sapiegų Puzinienė kreipėsi komisiją su prašymu atsiųsti karinę komandą į Vaškevičių dvarą, kenčiantį nuo ginkluotų plėšikų puldinėjimų. 1790 m. sausio 20 d. komisija nusiuntė į Vaškevičius 20 kareivių būrį.

Lydos civilinės-karinės komisijos kompetencijoje buvo sulaikytų asmenų apklausos ir kalėjimų priežiūra. Taip 1790 m. birželio 30 d. jos nurodymu po apklausos buvo suimtas ir įkalintas valkataujantis Vorončios kaimo gyventojas Bazilijus Kovalčikas. Komisijos dokumentuose taip pat

¹⁷ LVIA, F. 4(SA) Ap. 2, B. 23, l. 27.

¹⁸ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 74.

¹⁹ LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 8 (Spr. Nr. 6492), l. 10.

²⁰ Ten pat, l. 171.

yra išlikęs atleisto iš kariuomenės kareivio Prančiškaus Rudkovskio apklausos protokolas. Ji nustatė, kad apklaustas asmuo „iš tikrųjų dėl ligos yra netinkamas karinei tarnybai“ ir tuo pačiu jam kelionei išdavė pasą.²¹ 1790 m. gegužės mėn Lydos civilinė-karinė komisija išdavė asmens liudijimą ieškančiam darbo duobkasiui Ivanui Sergejevui.

Komisijos žinioje buvo viešosios tvarkos palaikymas ir Lydos pavieto gyventojų apsauga nuo kariškių savivalės. 1791 m. vasario mėn. tvarkomoji civilinė-karinė komisija priėmė rezoliuciją vietinio žydo Movšos Abramovičiaus byloje, kaltinusio kariškius nekaltų žmonių užpuolimu, siautėjimu karčemosė ir neteisėtu svaigalų be atlygio reikalavimu. Komisija įspėjo kariškių komandai vadovaujantį kapralą „liautis vykdyti neteisėtus veiksmus bei atlyginti patirtus nuostolius“.²²

Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija užsiėmė miestų komunalinio ūkio klausimais. Apie tai liudija Lydos burmistro Kazimiero Moskalevičiaus ir komisijos susirašinėjimas. 1791 m. vasario mėn. ji paskelbė pareiškimą, kuriame priminė, kad „be miesto gatvių grindimo akmenimis magistratui neatidėliotinu reikalu yra mūrinės rotušės su laikrodžiu bokšte statyba“²³

1791 m. gegužės mėn. komisija paskelbė universalą dėl Lydos pavieto priešgaisrinės apsaugos laikymosi taisyklių. Lydos miestiečiams buvo nurodyta: ant stogų laikyti pristatomas kopėčias, organizuoti naktinę sargybą, turėti geležinius kablius užsidegusiems stogams plėšti, pastatyti prie namų pilnus kubilus vandens ir aprūpinti sargybos vežimus statinėmis su vandeniu.²⁴ Komisija uždraudė gyventojams namuose virti svaigalus, nurodė statyti pirtis, spirito arba alaus daryklas toliau nuo kitų pastatų.

Lydos tvarkomajai civilinei karinei komisijai buvo tai pat pavesta rūpintis špitolių bei našlaičių prieglaudų priežiūra. 1790 sausio 27 d. komisijos posėdžio darbotvarkėje buvo nagrinėjamas klausimas dėl lėšų špitolėms išlaikyti pakankamumo ir pasiekiamumo. Buvo nustatyta, kad dalis pavieto parapijinių bažnyčių ir vienuolynų tokių piniginių fondų iš vis neturėjo. Vietos klebonai turėjo prisiekti, kad pinigų špitolėms neturi, jų nerinko ir nenaudojo kitoms reikmėms.²⁵ Komisarai vykdė špitolių ir našlaičių prieglaudų patikras, atliko jų išlaikymui skirtų lėšų revizijas.

Tuo metu Lydos paviete parapijinės špitolės veikė Benekainyse, Žirmūnuose, Rožankoje, Naujadvaryje, Netečėje ir Žoludke. Apie komunikavimą tarp špitolių steigėjų ir komisijos liudija,

²¹ LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 7 (Spr. Nr. 6491), l. 20v.

²² GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 99.

²³ LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 8 (Spr. Nr. 6492), l. 104v-105, 107.

²⁴ Ten pat, l. 153v.

²⁵ GORDZIEJEW, Jerzy; *Z dziejów Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1788-1792)* – Kraków, 2002, p. 160.

1791 m. vasario 15 d. įrašas jos aktų knygoje, kuriame Žoludko bažnyčios klebonas Juozas Dombrovskis informuoja apie špitolės būklę, jos fundatorius ir 24 įstaigos išlaikytinius.²⁶

Lydos civilinės-karinės komisijos žinioje taip pat buvo maisto produktų kainų turguje stebėjimas ir reguliavimas, ilgio, svorio ir biralų matų tikrinimas. 1790 m. lapkričio 27 d. Lydos burmistras Kazimieras Moskalevičius pateikė komisijai skundą, kaltindamas jos pareigūną - odos mokesčio raštininką Dominyką Kolesinskį piktnaudžiavimu miesto svarstyklėmis. Komisija išnagrinėjusi skundą, pripažino, kad miesto svarstyklės skirtos viešiesiems poreikiams ir privalo būti saugomos rotušėje.

Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija, kaip ir kitos Lietuvos civilinės-karinės komisijos, su pertraukomis veikė 1789-1792 m. ir 1793-1795 m. Ji buvo galutinai likviduota 1795 m., kaimyninėms valstybėms trečią kartą padalijus ATR ir panaikinus jos valdžios institucijas.

Po panaikinimo Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos dokumentai pateko į Lydos pilies ir žemės teismų archyvą. Lydos žemės ir pilies teismai veikė iki 1831 m. kai caro valdžia juos panaikino. Šių teismų bylos kartu su Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylomis perėjo Lydos apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanzio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“²⁷ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusiu įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Lydos apskrities teismas, kurio žinioje buvo Lydos pavieto valdžios institucijų archyvas, nuo 1855 m. sausio 22 d. iki 1857 m. vasario 9 d. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 505 bylas.²⁸ Žinoma, kad kartu su Lydos pilies, žemės, pakamario teismų ir kt. šio pavieto įstaigų bei panaikinto Eišiškių pavieto žemės teismo bylomis Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo vieną Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos knygą. Apie ją bylų perdavimo žiniaraštyje jokių duomenų nebuvo rasta.²⁹

²⁶ LVIA, F. 181(SA) Ap. 1, B. 8 (Spr. Nr. 6492), l. 111v.

²⁷ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

²⁸ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 45.

²⁹ LVIA, F. 594, Ap. 1, B. 653.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Jam priklausė viena Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos byla (Gor. Nr. 5817).³⁰ N. Gorbačevskis ją pavadino aktų knyga. Kataloge nurodyta bylos sudarymo data – 1792 m., lapų kiekis – 475.

Po 1872 m. Vilniaus senųjų aktų archyvas iš įvairių valstybinių įstaigų ir privačių asmenų gavo papildomai dar nemažai bylų. Vėliau jos buvo įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą, didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873-1914 m. laikotarpyje, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą. Į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą buvo įrašytos ir dvi Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos bylos (Gor. Nr. 18505 ir 18535). Be inventorinio numerio jos turėjo sudarytas trumpas bylos antraštes, buvo nurodytos chronologinės jų dokumentų ribos.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio senųjų aktų archyvo katalogas. Jame taip pat buvo įrašyta tik viena Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos byla (Spr. Nr. 5786), pavadinta aktų knyga.³¹ Kataloge nurodytos bylos chronologinės ribos nuo 1792 m. kovo 5 d. iki gegužės 15 d. Ji turėjo 28 lapus. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1948-1951 m. fondui „Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ buvo suteiktas Nr. 181 (SA). 1951 m. Jame buvo 3 bylos.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos fondas. Tuo metu kaip fondo Nr. 181 (SA) apskaitos dokumentas buvo naudojamas I. Sprogio Senųjų aktų katalogas ir papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio katalogas.

³⁰ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 193.

³¹ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*/ сост. И.Спрогис – Вильна, 1901-1913, p. 211.

1985 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos fondo Nr. 181 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad I. Sprogio kataloge bylos (Spr. Nr. 5786) nėra, o N. Gorbačevskio papildomame rankraštiniame kataloge yra 2 (dvi) bylos (Gor. Nr. 18505 ir 18535). Po pravestos paieškos bylą (Spr. Nr. 5786) buvo nutarta nurašyti nuo archyvo apskaitos. Taigi fondui Nr. 181 (SA) priklausė 2 bylos.

1986 m. buvo sudarytas fondo 181 (SA) apyrašas Nr. 1, kuriame buvo įrašytos 2 (dvi) bylos (Gor. Nr. 18505 ir 18535), anksčiau priklausiusios N. Gorbačevskio papildomam rankraštiniam katalogui.

2022 m. buvo sudarytas naujas fondo Nr. 181 (SA) „Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ apyrašas Nr. 1. Petvarkius apyrašą jį papildė 10 bylų perkeltų iš fondo Nr. 372 (SA) „Eišiškių žemės teismas“ apyrašo Nr. 1. Fonde Nr. 181(SA) yra vienas apyrašas.

Iš viso fonde Nr. 181 (SA) „Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ yra 12 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1789-1794 m.

Tvarkomosios civilinės-karinės komisijos kasdienės veiklos, tvirtinamųjų aktų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolų; ordinarinių, taktinių ir išdo bylų rejestrų ir kt. dokumentų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio ir I. Sprogio kataloguose pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2022 m., sudarant fondo Nr. 181 (SA) „Lydos tvarkomoji civilinė-karinė komisija“ apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos fondo Nr. 181 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš dvylikos (12) į N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogus įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia jų lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio ir I. Sprogio katalogų numeriai.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 1 (Gor. Nr. 18505) sudaro Lydos tvarkomajai civilinei-karinei komisijai skirti kvitų protokolai apie rekrūtų-kantonistų rinkimą iš karališkų ir bažnytinių dvarų sudaryti LDK kariuomenės 1-ojo Didžiosios Buožės pėstininkų pulko (regimento) poručiko Anupro Kašubos. Jos dokumentų chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1792 m. gegužės 2 d. iki

gegužės 24 d. Byloje įrašyti 50 pakvitavimų dvarų valdytojams už kiekvieną į karinę tarnybą paimtą valstietį, kuriuose nurodoma rekrūto paėmimo data ir jo asmens duomenys.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 2 (Gor. Nr. 18535) sudaro Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos izdo (*regestr fiscali*) ir taktinių bylų rejestrai. Šios bylos chronologinės ribos apima 1790-1792 m. Komisijos izdo bylų rejestruose surašyta su mokesčių rinkimu į valstybės izdą susijusių bylų nagrinėjimo seka. Komisijos taktinių bylų rejestruose surašyta smulkių civilinių bylų, kurių nagrinėjimas vyko nusikaltimo vietoje, seka. Svarbu pažymėti, kad ši byla rašyta iš abiejų pusių.

Tvarkant fondo Nr. 181 (SA) apyrašą Nr. 1 jį papildė 10 bylų perkeltų iš fondo Nr. 372 (SA) „Eišiškių žemės teismas“ apyrašo Nr. 1. N. Gorbačevskio ir I. Sprogio Senujų aktų kataloguose šios bylos buvo klaidingai priskirtos 1791-1795 m. veikusiam ir po ATR padalijimo panaikintam Eišiškių žemės teismui. Šios nefondinės bylos (Spr. Nr. 6479, 6482, 6486, 6488, 6491, 6492, 6521, 6522, 6534, 6536) buvo rastos 2006 m. sudarant naują fondo Nr. 372 (SA) pirmą apyrašą. Taigi fondo Nr. 181 (SA) apyraše Nr. 1 įrašytų apskaitos vienetų padidėjo nuo 2 iki 12.

Šias 10 (dešimt) bylų sudaro Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos kasdienės veiklos, tvirtinamųjų aktų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolai; ordinarinių, taktinių bylų rejestrai ir kt. dokumentai. Naujai sudarytame fondo Nr. 181 (SA) apyraše Nr. 1 joms suteikti eilės Nr. 3-12. Apyrašo byloje Nr. 11 (Spr. Nr. 6534) yra nemažai spausdintų dokumentų.

Aprašant fondo Nr. 181 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Bylos fizinio stovio ir datų ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje. Visi apyrašo Nr. 1 dokumentai parašyti lenkų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos išsamios bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos bei lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 181 (SA) Lydos tvarkomosios civilinės-karinės komisijos apyrašą Nr. 1 įrašyti 12 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1789-1794 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 181 „ЛИДСКАЯ ПОРЯДКОВАЯ ГРАЖДАНСКО-ВОЕННАЯ КОМИССИЯ“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

В результате агрессивной политики соседних государств, в последнем десятилетии XVIII в. возникла реальная угроза суверенитету Речи Посполитой, поэтому для правящей элиты насущным вопросом стала задача укрепить органы центральной и местной исполнительной власти. В октябре 1788 г. в Варшаве начал свою деятельность Четырёхлетний Сейм (1788-1792) Речи Посполитой, который подготовил и принял ряд важных законов в сфере государственного управления.

В начале ноября 1789 г. депутат ВКЛ от Браславского повета Томаш Вавжецкий и депутат от Новогрудского повета Михал Бернович представили Сейму для обсуждения проект закона, позднее ставшего правовой основой для образования в Литве местных институций исполнительной власти. Новые коллегиальные административно-территориальные учреждения получили название - *Порядковые гражданско-военные комиссии*.

19 ноября 1789 г. Четырёхлетний Сейм, отдельным законом от Польши, принял решение об учреждении в воеводствах и поветах ВКЛ местных комиссий. Принятие этого закона инициировал и его подписал маршалок литовской конфедерации Казимир Нестор Сапега. На основе этого юридического акта в 23 поветах ВКЛ, включая и Браславский повет, начато образование местных порядковых гражданско-военных комиссий.

Порядковые гражданско-военные комиссии учреждались на поветовых сеймиках ВКЛ. Члены комиссий – *комиссары* избирались из местных дворян сроком на два года. За весь период деятельности этих учреждений выборы в комиссии проходили три раза: в 1790, 1792 и 1794 годах во время громничных сеймиков. После последней административно-территориальной реформы, произошедшей 2 ноября 1791 г., число гражданско-военных комиссий увеличилось от 23 до 30. По закону в Литве поветовая гражданско-военная комиссия состояла из 16 комиссаров. В её работе участвовали как гражданские, так и военные чиновники.

Порядковые гражданско-военные комиссии ВКЛ подчинялись и были подотчётны Стражи законов (совет министров) Речи Посполитой и Сейму. Страже законов, председателем которой был король, принадлежали четыре комиссии Обоих Народов: Войсковая, Скарбовая, Полиции и Эдукационная.

Поветовая порядковая гражданско-военная комиссия ВКЛ выполняла много разных функций. Её полномочия охватывали всю территорию повета. Компетенции гражданско-военной комиссии принадлежала охрана общественного порядка, поддержание чистоты в городах, борьба с нищенством и бродяжничеством. Ей также было вверено: контроль за передвижением людей в повете, выдача паспортов, сбор данных о представленных комиссии приходскими священниками метрических записях о рождении, браке и смерти прихожан, проведение переписи населения.

Порядковая гражданско-военная комиссия отвечала за очень широкий круг экономических и хозяйственных отношений. Одним из важнейших являлся сбор и учёт налогов, установленных центральной и местной властью. К полномочиям комиссии также относилось развитие торговли, ремесёл и сельского хозяйства, наблюдение за ценами пищевых продуктов, проверка мер длины, веса и сыпучих тел, надзор за строительством, организация работы почты, ремонт дорог и мостов, очистка русел рек необходимых для судоходства и сплава леса, соблюдение противопожарной безопасности. Комиссии в области просвещения была вверено учреждение приходских начальных школ и надзор за богадельнями и сиротскими приютами.

Другая, не менее важная часть функций порядковой гражданско-военной комиссии ВКЛ, охватывала военные вопросы. Учреждение занималось набором рекрутов в войско, вербовкой наемников, предоставлением подвод и рабочей силы для военных нужд, устройством складов зерна (магазинов), розыском и поимкой дезертиров, расквартированием и обеспечением провизией и фуражом гарнизонов войск ВКЛ, расположенных на подконтрольной комиссии территории.

По закону порядковая гражданско-военная комиссия выполняла и функции суда первой инстанции. Она рассматривала гражданские дела между жителями и военнотружущими, наказывала за неподчинение местной администрации или помещику, но не имела права решать уголовные дела. В мелких судебных делах, где сумма иска не превышала 300 злотых, а наказание 50 злотых или 3 дней тюрьмы, приговор гражданско-военной комиссии являлся окончательным и не подлежал обжалованию. Другие дела, после апелляции направлялись для рассмотрения в комиссию Полиции Обоих Народов.

По закону 1789 г. комиссары свою работу в гражданско-военной комиссии выполняли бесплатно. Несмотря на это, она в обществе очень ценилась и считалась „гражданской заслугой“. В новом законе о гражданско-военных комиссиях, принятом в 1793 г., было повторено, что работа в комиссиях является „по граждански очень важной, но неоплачиваемой“, но при этом добавлено положение, что дворянин проработавший в этом

учреждении четыре года приобретал в будущем преимущество при получении других государственных должностей.

Комиссия имела свою канцелярию, в которой вели делопроизводство регент, вице-регент, кассир, инстигатор, писари, возный и другие чиновники. За службу им платили жалованье. При увеличении числа курируемых комиссией направлений, существующих штатных работников канцелярии часто не хватало, поэтому учреждались новые должности чиновников-специалистов, например: „люстратор весов“, „писарь кожаного налога“, „официалист и люстратор по присмотру дорог“ и пр.

Порядковая гражданско-военная комиссия вела книги: протоколов заседаний и поточных дел, декретов, регистрации вызовов, паспортов, доходов и расходов и др. Она должна была заседать в административном центре воеводства или повета, а в её заседаниях должны были принимать участие не менее трёх комиссаров. Комиссия работала ежедневно, кроме праздничных дней, от 8 до 13 часов. Решения принимались коллегиально, большинством голосов.

В Литве гражданско-военные комиссии поддерживали прямую связь между центром и провинцией, охватывали большую часть военных, общественных, хозяйственных, экономических, полицейских, судебных и эдукационных вопросов, выполняя при этом функции местного органа исполнительной власти. В принципе в XVIII в. это были локальные полицейские институции, которые служили для укрепления государства и обеспечения его благосостояния.

Порядковые гражданско-военные комиссии в Литве с перерывами действовали в 1789-1792 и 1793-1795 гг. Первый период их деятельности признан исследователями самым эффективным. 22 сентября 1792 г. Тарговицкая и Литовская Генеральная конфедерации упразднили все действующие в Речи Посполитой гражданско-военные комиссии. В 1793 г. Гродненский сейм возобновил их деятельность. В 1795 г., после раздела Речи Посполитой, порядковые гражданско-военные комиссии были окончательно ликвидированы.

Историческим источником для исследования деятельности Лидской порядковой гражданско-военной комиссии являются её документы, а также документы институций центральной власти, которым она была подотчётна, таких как Войсковая или Скарбовая комиссии Обоих Народов.

Важно отметить, что Лидская порядковая гражданско-военная комиссия действовала согласно статьям законов о „Комиссиях в воеводствах и поветах ВКЛ“, принятых 19 ноября 1789 г. Четырёхлетним Сеймом и 1793 г. Гродненским сеймом. Её юрисдикция распространялась на весь повет.

15 декабря 1789 г. состоялось первое заседание Лидской порядковой гражданско-военной комиссии. В протоколах заседаний упоминаются первые должностные лица этой институции власти. Это – председательствующий комиссар подстолий лидского повета Юзеф Ольшевский, комиссары: регент лидского земского суда Томаш Вильканец, ротмистр Адам Турский, капитан 2-ого пехотного полка Великой Булавы войска ВКЛ Томаш Ружевиц, городничий Фульгентий Каменский, Тадеуш Корвин-Павловский и др.

Сведений о назначении упомянутых чиновников в документах комиссии не обнаружено. Известно, что они выполняли свои обязанности недолго, так как в феврале 1790 г. на поветовом сеймике в Лиде были избраны новые члены местной порядковой гражданско-военной комиссии. В документах упоминаются комиссары: Михал Тукалло, Адам Нарбут, Юзеф Турский, Аполин Адамович, Францишек Иодко, Станислав Марцинкевич, Клеменс Протасович и др.

Лидская порядковая гражданско-военная комиссия имела свою канцелярию с штатными работниками. В ней делопроизводство вели регент, вице-регент, кассир, инстигатор, писари, возный и другие чиновники. Из документов известно, что регентом комиссии был Эдвард Захватович, а кассиром Винцент Янковский. 12 января 1790 г. должность писаря кожного налога занял Юзеф Марцинкевич, которого летом 1790 г. заменил Доминик Колесинский.

Все приказы, распоряжения и указания комиссии комиссары подтверждали своими подписями и печатью. В центре печати Лидской порядковой гражданско-военной комиссии изображена венчанная великокняжеской короной Погоня, влево от неё - на картушевом щите изображен герб Быка, стоящего на постаменте, вправо от него – монограмма короля Станислава Августа.

Местные государственные и судебные институции ВКЛ обычно заседали в помещениях костёлов и замков или специально для этой функции построенных зданиях. Сессии порядковой гражданско-военной комиссии в Лиде проходили в ”судебном здании” лидского старосты.

С 20 по 27 декабря 1789 г. порядковая гражданско-военная комиссия провела ревизию количества дымов в королевских и церковных владениях Лидского повета и послала отчёт Военной комиссии Обоих Народов. Учёт и контроль за количеством дымов в отдельных поветах являлся обязательным условием при сборе налогов в государственную казну, при уплате ”налога десятого гроша”, предназначенного для содержания войска ВКЛ и выборе мест дислокации для военных частей. По данным ревизии дымов в августе 1791 г. Лидская порядковая гражданско-военная комиссия подсчитала количество рекрутов набираемых в

войско, из дворянских владений должны были быть набраны 84, а из королевских и церковных владений 56 рекрутов-кантонистов.

Одним из важнейших вопросов которым занималась комиссия был набор рекрутов и вербовка наёмников. В мае 1792 г., во время набора рекрутов из королевских и церковных имений, за каждого поступающего на военную службу крестьянина землевладельцам выдавалась квитанция, в которой были указаны дата набора и личные данные рекрута. Согласно данным комиссии, с 5 по 29 мая 1792 г. в Лидском повете было набрано 108 рекрутов, которые пополнили 1-ый пехотный полк, расквартированный в Слониме.

В декабре 1790 г. Лидская порядковая гражданско-военная комиссия дала указание приходским священникам регистрировать все акты о рождении, браке и смерти прихожан и вносить их в метрические книги, составить списки жителей приходов и в конце года представить их комиссии. Приходским священникам было поручено во время мессы с амвона объявлять прихожанам все решения и указания центральной и местной власти.

По закону Лидская порядковая гражданско-военная комиссия также выполняла функцию суда первой инстанции. В феврале 1791 г. вспыхнул конфликт между крестьянами борцанского староства и его владельцем Пацом. Усмирять беспорядки комиссия из Радуня послала военную команду под началом капитана гренадерской хоругви Иоганна Либбе, которая состояла из 18 солдат и 2 унтер-офицеров. Комиссары учли требования крестьян, но окончательно решить дело со старостой Пацом не удалось, так как во время мятежа было избито и убито несколько служащих администрации староства, поэтому было решено передать дело на рассмотрение Задворному ассесорскому суду. Всё таки 5 мая 1791 г. Лидская порядковая гражданско-военная комиссия получила распоряжение маршалков сейма Речи Посполитой Малаховского и Сапеги, предписывающее начать расследование о сборе налога на войско и запрещающее его взимать с крестьян.

Гражданско-военная комиссия в Лидском повете большое внимание уделяла надзору за передвижением жителей и борьбе с бродяжничеством и дезертирством солдат. Одним из первых указов этого учреждения, принятый 29 декабря 1789 г., было требование для всех путешествующих особ иметь при себе паспорта. В документах комиссии встречается немало упоминаний о прибывших из России „москалях бурлаках“. Бурлаки с помощью канатов и тросов тянули против течения рек суда и баржи. В целях усиления контроля и надзора за неблагонадёжными лицами комиссия осенью 1790 г. приказала бурлакам Ивану Василичу и Яну Васильеву дать присягу на верность Речи Посполитой и отправила их на работы в имение Дубичи, которым управлял комиссар гражданско-военной комиссии Томаш Вильканец.

Лидская порядковая гражданско-военная комиссия выполняла важную полицейскую функцию. 9 января 1790 г. девянишская староста княгиня Марьянна из Сапегов Пузына обратилась к комиссии с просьбой прислать военную команду в имение Вашкевичи, которое подвергалось постоянным нападениям вооруженных разбойников. 20 января 1790 г. комиссия послала в Вашкевичи отряд из 20 солдат.

В компетенцию Лидской гражданско-военной комиссии входили опросы задержанных лиц и надзор за тюрьмами. Так 30 июня 1790 г., комиссия, после опроса занимающегося бродяжничеством жителя деревни Воронча Базилия Ковальчика, дала указание взять его под стражу и отправить в тюрьму. В документах комиссии также сохранился протокол допроса уволенного из войска солдата Францишка Рутковского. Она установила, что опрошенное лицо „из-за болезни действительно непригоден к военной службе“ и выдала ему в дорогу паспорт. В мае 1790 г. Лидская гражданско-военная комиссия выдала свидетельство личности ищущему работу могильщику Ивану Сергееву.

В ведении комиссии было поддержание общественного порядка и защита населения Лидского повета от незаконных действий военных. В феврале 1791 г. порядковая гражданско-военная комиссия приняла резолюцию по делу местного еврея Мовшы Абрамовича, обвинявшего военных нападением на невинных людей, буйством в корчмах и неуплате за горячительные напитки. Комиссия предупредила руководящего военной командой капрала „о недопущении в дальнейшем незаконных действий и возмещении ущерба потерпевшим“.

Лидская порядковая гражданско-военная комиссия занималась и вопросами коммунального хозяйства. Об этом свидетельствует активная переписка между лидским бургомистром Казимиром Москалевичем и комиссией. В феврале 1791 г. она сделала заявление в котором напомнила, что „кроме мощения улиц камнем магистрату насущным вопросом является строительство каменной ратуши с башенными часами“.

В мае 1791 г. комиссия издала универсал о правилах пожарной безопасности Лидского повета. Лидским мещанам было указано: держать на крышах приставные лестницы, организовать ночную стражу, иметь железные багры для разборки пылающих крыш, поставить возле домов наполненные водой кадки и обеспечить телеги стражи бочками с водой. Комиссия запретила жителям изготавливать в жилых помещениях горячительные напитки, дала указание строить бани, винокурни и пивоварни в отдалении от других строений.

Лидской порядковой гражданско-военной комиссии также было вверено заниматься надзором за домами призрения и приютами для сирот. 27 января 1791 г. на повестке дня заседания комиссии рассматривался вопрос о достаточности денежных средств для

содержания благотворительных заведений и их доступности. Было установлено, что часть приходских костелов и монастырей повета такими средствами не располагают. Приходским священникам было указано дать присягу, что денег на содержание приютов у них нет, их не собирали и не использовали для других нужд. Комиссары проводили осмотры домов призрения и приютов для сирот и ревизию денежных средств отпущенных на их содержание.

В то время в Лидском повете приходские благотворительные заведения действовали в Беньяконях, Жирмунах, Рожанке, Новом Дворе, Нетечи и Желудке. Переписку между учредителями домов призрения и комиссией подтверждает запись в её актовой книге от 15 февраля 1791 г., в которой плебан Желудского костёла Юзеф Домбровский сообщает о состоянии богадельни, её фундаторах и о 24 содержащихся в заведении иждевенцах.

В полномочия Лидской порядковой гражданско-военной комиссии входило: наблюдение и регулирование цен продовольствия на рынках, проверка мер длины, веса и сыпучих тел. 27 ноября 1790 г. лидский бургомистр Казимир Москалевич подал жалобу комиссии, в которой обвинил её чиновника – писаря кожанного налога Доминика Колесинского злоупотреблением с городскими весами. Комиссия рассмотрела жалобу и признала, что городские весы предназначены для общественных нужд и должны храниться в ратуше.

Лидская порядковая гражданско-военная комиссия, как и другие гражданско-военные комиссии в Литве, с перерывами действовали в 1789-1792 и 1793-1795 гг. Она окончательно была ликвидирована в 1795 г., когда соседние государства осуществили третий раздел Речи Посполитой и упразднили её институции власти.

Документы Лидской порядковой гражданско-военной комиссии попали в архив Лидского градского и земского судов. Лидский градский и земский суды функционировали до 1831 г., когда царской властью они были упразднены. Дела этих судов вместе с делами Лидской порядковой гражданско-военной комиссии перешли в ведение Лидского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные

до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Лидский уездный суд, в ведении которого находился архив государственных учреждений Лидского повета с 22 января 1855 г. по 9 февраля 1857 г. передал Виленскому центральному архиву древних актов 505 дел. Известно, что вместе с делами Лидского городского, земского, подкоморского судов и др. учреждений этого повета, а также упразднённого Эйшишского земского суда Виленский центральный архив древних актов получил одну книгу Лидской порядковой гражданско-военной комиссии. В передаточной описи данных о ней не было обнаружено.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Каталог принадлежало одно дело Лидской порядковой гражданско-военной комиссии (Гор. № 5817). Н. Горбачевский назвал его актовой книгой. В каталоге указано, что дело составлено в 1792 г. Оно имело 475 листов.

После 1872 г. Виленскому центральному архиву древних актов из разных государственных учреждений и частных лиц дополнительно было передано большое количество дел. Позже они были внесены в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского, который в большинстве состоял из дел, попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского. В дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского были внесены два дела Лидской порядковой гражданско-военной комиссии (Гор. № 18505 и 18535). Кроме инвентарного номера, этим делам были составлены короткие заголовки, указаны хронологические рамки их документов

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса. Каталог также принадлежало одно дело Лидской порядковой гражданско-военной комиссии (Спр. № 5786). И. Спрогис назвал его актовой книгой. В каталоге указаны: хронологические рамки этого дела – от 5 марта 1792 г. до 15 мая 1792 г., количество листов – 28. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов

на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“ был присвоен № 181. В 1951 г. в нём было 3 дела.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“. В то время как учётный документ фонда № 181 использовался. каталог древних актов И. Спрогиса и дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“. В результате проверки было установлено отсутствие по каталогу И. Спрогиса дела (Спр. № 5786), в дополнительном рукописном каталоге древних актов Н. Горбачевского оказалось в наличии два дела (Гор. № 18505 и 18535). После розыска дело (Спр. № 5786) было снято с архивного учёта. Всего в фонде № 181 было учтено 2 дела.

В 1986 г. была составлена опись № 1 фонда № 181, в которую вошли 2 (два) дела (Гор. № 18505 и 18535), ранее принадлежавшие дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского.

В 2022 г. была составлена новая опись № 1 фонда № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“. После её усовершенствования к ней присоединены 10 (десять) дел, которые были перенесены из описи № 1 фонда № 372 „Эйшишский земский суд“. В фонде № 181 имеется одна опись.

Итого в фонде № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“ имеется 12 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1789-1794 гг.

Первая опись фонда № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“

Недостатки и неточности в описании дел каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2022 г. новой описи № 1 фонда № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“ имеется в наличии 12 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталогов Н. Горбачевского и И. Спрогиса.

Дело № 1 (Гор. № 18505) описи № 1 состоит из протоколов квитанций о наборе рекрутов-кантонистов из королевских и церковных имений, составленных поручиком 1-ого пехотного полка (регимента) Булавы Великой ВКЛ Онуфрием Кашубой для Лидской порядковой гражданско-военной комиссии. Хронологические границы документов этого дела охватывают период с 2 мая 1792 г. по 24 апреля 1792 г. В деле имеется 50 квитанций, выданных владельцам имений за каждого поступающего на военную службу крестьянина, в которой были указаны дата набора и личные данные рекрута.

Дело № 2 (Гор. № 18535) описи № 1 состоит из реестра дел казны (*registr fiscii*) и реестра тактовых дел Лидской порядковой гражданско-военной комиссии. Хронологические границы этого дела охватывают 1790-1792 гг. В реестре дел казны комиссия заносила очередность рассмотрения дел, относящихся к сбору налогов в государственную казну.

В реестр тактовых дел комиссия записывала очередность мелких гражданских дел, рассмотрение которых проходило на месте преступления. Важно отметить, что это дело писано с обеих сторон.

При усовершенствовании описи № 1 фонда № 181 к ней присоединены 10 (десять) дел из описи № 1 фонда № 372 „Эйшишский земский суд“. Эти дела в каталогах Древних актов Н. Горбачевского и И. Спрогиса были ошибочно причислены к Эйшишскому земскому, действовавшему в 1791-1795 гг. и упразднённого после раздела Речи Посполитой. Нефондовые дела, с номерами каталога И. Спрогиса (Спр. № 6479, 6482, 6486, 6488, 6491, 6492, 6521, 6522, 6534, 6536) были обнаружены в 2006 г. при составлении новой описи № 1 фонда № 372. Таким образом, в описи № 1 фонда № 181 количество учтённых единиц увеличилось с 2 до 12 дел.

10 (десять) дел Лидской порядковой гражданско-военной комиссии состоят: из актов крепостных, поточных и декретовых протоколов, протоколов ежедневной деятельности; ординарных, тактовых реестров дел и др. документов. В усовершенствованной описи № 1 фонда № 181 этим делам присвоены порядковые номера № 3-12. В деле № 11 (Спр. № 6534) имеется немало печатных документов.

При составлении описи № 1 фонда № 181 нефондовых дел в ней не обнаружено. Особенности содержания, дат документов и физического состояния дела указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“. Все документы в книгах Лидской порядковой гражданско-военной комиссии написаны на польском языке. В новой описи № 1 также

составлены новые исчерпывающие заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 181 „Лидская порядковая гражданско-военная комиссия“ имеется 12 единиц хранения, хронологические рамки которых 1789-1794 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюевич

